

Experiències amb fibres d'origen natural

Anna Homs Padrisa

annahoms@hotmail.com

DOI: 10.57645/20.8080.08.5

Resum

L'experimentació ha estat l'eina metodològica fonamental que he emprat per tal de poder generar hipòtesis que ha calgut contrastar i/refutar sobre processos i tècniques de cistelleria del passat. Els protocols experimentals desenvolupats durant més de quaranta anys han cercat l'avaluació de l'objecte a fer, la matèria emprada i el procediment o procediments d'obtenció, la seva funció i, és clar, la tècnica emprada. Sovint, però, aquesta recerca està mediatitzada per un registre arqueològic escàs i incomplet, sobretot en els moments més antics

Paraules claus: arqueologia experimental, fibra vegetal, fibra animal, tèxtil, cistelleria

Resumen

La experimentación ha sido la herramienta metodológica fundamental que he utilizado para poder generar hipótesis contrastables y/o refutables sobre los procesos y técnicas de cestería en el pasado. Los protocolos experimentales desarrollados durante más de cuarenta años han buscado la evaluación del objeto a elaborar, el material utilizado y el procedimiento de obtención, la función y el esclarecimiento de la técnica empleada. Desgraciadamente, estas investigaciones están mediatizadas por un registro arqueológico escaso e incompleto, especialmente en los momentos más antiguos.

Palabras clave: arqueología experimental, fibra vegetal, fibra animal, textil, cestería

Abstract

Experimentation has been the fundamental methodological tool I have used to be able to generate contrastable and/or refutable hypotheses about the processes and techniques of basketry in the past. The experimental protocols developed over more than 40 years have sought to evaluate the object to be elaborated, the material used and the process of obtaining it, the function and the clarification of the technique used. Unfortunately, this research has been hampered by a scarce and incomplete archaeological record, especially in the earliest times.

Keywords: experimental archaeology, plant fibre, animal fibre, textile, basketry

Introducció

L'ús dels materials naturals actualment té cada vegada més adeptes. Sabem que amb el seu ús no generem residus contaminants i també que són més saludables. De fet, és raonable pensar que hauríem de consumir més productes fets amb aquestes fibres naturals en lloc de materials produïts a partir de derivats del petroli, que són altament contaminats i costosos energèticament.

La meua aproximació a l'estudi de les fibres d'origen natural es va iniciar fa més de quaranta anys i el procés d'aprenentatge m'ha provocat descobertes de gran interès i també, cal dir-ho, sorpreses. Unes de les qüestions essencials en l'ús de les fibres és la recollecció de les matèries, tant si són d'origen animal com vegetal, cosa que és complexa i amplíssima, atesa la gran diversitat que hi ha des de temps antics en el nostre entorn més proper. De fet, aquesta cerca ha comportat treballar cada una de les fibres des de la sembra o recollecció fins a tenir un objecte útil fabricat amb materials trobats

en el meu entorn més proper. Malgrat això, no he menyspreat altres fibres al·lòctones i que són considerades ornamentals.

Aquest treball l'he centrat històricament des de la prehistòria i fins poc abans de la Revolució Industrial, moment en què van canviar els processos productius artesanals cap a fabrils, però també les matèries emprades i els usos a què anaven destinats els productes fets en fibres naturals. L'objectiu final ha estat conèixer de forma experiencial els processos des de la gestió de la planta i/o animal amb l'objectiu de produir fibres fins a la consecució d'un objecte final utilitari emprat, entre altres, per abrigar, recol·lectar, pescar, guardar menjar, dormir, caminar, etc.

Cada una de les fibres treballades sobre la qual he centrat el meu interès ha estat un viatge al passat iniciàtic, ja que ha requerit localitzar el material i les eines necessàries per aconseguir un fil per poder teixir o les fibres vegetals per poder fer, per exemple, un cistell.

Cada planta és diferent i això determina conèixer les característiques de cadascuna abans d'iniciar qualsevol procés. Aquest és el punt més important, perquè si no es fa bé, el resultat no serà l'adequat. Aquesta situació ha conduït a invertir molt d'esforç en la preparació dels materials en brut. En alguns casos, ha començat per sembrar les llavors del lli, del cànem i d'altres espècies foranies com el rami, el cotó i el sisal.

El nostre entorn presenta moltes plantes silvestres susceptibles de fer-se servir per produir fibres, però la majoria no tenen utilitat actualment i no es treballen, fet que ha comportat que els amplis coneixements sobre la seva gestió i ús pràcticament s'hagin perdut. Simplement, han desaparegut de la nostra percepció visual els materials d'origen vegetal o animal i els processos que feien servir els nostres avantpassats per fer tots aquells objectes que els feien la vida més fàcil. L'aparició de les fibres sintètiques i la seva producció molt especialitzada en contextos no artesanals ha conduït irremeiablement a fer que les fibres naturals no siguin presents en el nostre dia a dia.

Se'n coneixen restes arreu del món, algunes amb cronologies i corresponents a períodes molt antics. L'anàlisi d'un modest i petit fragment de teixit de llana tintat de colors d'origen vegetal ja representa resoldre un seguit d'accions i processos de difícil resolució. Sovint, ni la gent més gran recorda haver vist la filatura manual o l'ús dels tints fets amb fulles o líquens, o com es feia un cordill a partir de la fibra de l'ortiga, la pita o el lli. Malgrat això, l'estudi etnogràfic de les activitats preindustrials pot ser una bona via per aproximar-se als coneixements de les fibres vegetals. Així, per exemple, els pastors més grans recorden el procés de treballar amb les escorces dels arbres per fer diversos tipus d'eines, com per exemple recipients; de lligar les cledes amb branques d'avellaner o avet, i així donar respostes a les necessitats del dia a dia.

Els materials que conserven les institucions museístiques són una font d'informació de primera mà, però generalment per a períodes antics les mostres són escasses. Objectes fets de fibres semidures són més abundants i tenim dades sobre la cistelleria (Alfaro 1984) des d'època prehistòrica. Malgrat això, els materials fets amb fibres més fines són escassos i fràgils, ja que la seva conservació és extremadament delicada atès que la seva composició d'origen natural fàcilment es desfà en el medi natural. Tenim dades, sobretot, a partir de l'inici del neolític, de la producció tèxtil i dels treballs de fibres fines procedents de plantes o d'animals que es filaven i teixien amb telers simples i amb alguns de més complexos, com són els telers de peses, dels quals es conserven restes en forma de peses de fang cuit que podem trobar en els museus d'Europa. Malgrat això, es requereix un diàleg entre l'experimentació arqueològica, la materialitat conservada i l'etnografia per poder fer interpretacions precises sobre la forma i l'ús dels telers. Els més antics serien els telers clavats a terra de fusta i amb estructures molt senzilles, amb pocs elements, fixats entre dos arbres o entre un arbre i el cos de la persona que teixia (Broudy 1993).

El processat i l'ús de les fibres

Les fibres vegetals més suaus com el lli, el cànem i l'ortiga són les que requereixen un procés més complex i llarg per preparar-les. En alguns casos, cal sembrar les llavors, recollir la planta en el moment de maduració, assecar, remullar durant dies a les basses o al riu, assecar al sol, picar les tiges per se-

parar les fibres tèxtils de la palla. Posteriorment ja es poden cardar, filar i retorçar (Romero-Brugués 2022). Una vegada finalitzada aquesta complexa cadena d'accions, la matèria preparada es processa en un teler per fer una tela que encara caldrà cosir, blanquejar o tintar.

L'activitat tèxtil necessita la intervenció de diversos actors amb la finalitat de poder vestir una comunitat. La complexitat i sovint la penositat dels processos han provocat històricament la reutilització màxima dels productes acabats. Aquest pot ser un dels motius que justifica les poques restes de teixits, juntament amb la mala conservació, especialment en els llocs d'hàbitat. Sortosament, els enterraments ens aporten informacions de gran interès en relació amb els teixits, ja que són espais generalment poc modificats i que preserven indumentàries dels inhumats (Barber 1999).

L'obtenció de fibres d'origen animal no necessita un procés tan complex com el de les fibres vegetals i es fonamenta a poder disposar d'un animal apte del qual obtenir la llana o el pèl. En èpoques antigues sovint ni tan sols es rentava la llana, simplement s'afluixaven les fibres per poder-les filar i teixir sense rentar, directament de l'animal, i al final del procés es rentava la peça acabada o semiacabada. En èpoques molt antigues, quan encara no hi havia sabó, per rentar es feien servir herbes riques amb saponines com la *Saponària officinalis*, que és una planta herbàcia que creix en llocs humits i que es coneix també amb el nom de sabonera comuna (Pardo de Santayana/Morales/Tardío 2018).

En el Mediterrani antic els teixits eren acolorits, i generalment solien estar reservats als ciutadans d'estatus socials alt (Marín-Aguilera/Iacono/Gleba 2019). El color era un element que afegia valor afegit a l'hora de comerciar amb aquests productes. El color púrpura del cargol de mar (*Murex*), el blau de l'herba del pastell (*Isatis tinctoria*) o el vermell del quermes (*Kermes vermilio*) van ser productes molt preuats i intercanviats en època antiga a la Mediterrània (Cardon 2007). Aquests colors són considerats preciosos al Mediterrani i normalment s'associen als estatus més elevats de la societat. Els teixits de Palmira, I-II dC, i els fragments de teixits trobats recentment a Israel del regnat de David i Salomó, que daten del segle X aC, en són un exemple. També podríem esmentar els teixits trobats a les mines de sal de Hallstatt, dates entre el 800 i el 400 aC (figura 1).

Les fibres tèxtils més aptes han estat sempre les més properes i abundants i les que s'adaptaven millor al tipus de manufactura a la qual estaven destinades. Moltes plantes poden ser útils si se'n coneix la tecnologia que s'hi ha d'aplicar, fet més que demostrat ja des d'època prehistòrica (Romero-Brugués

Figura 1. *Kermes vermilio* enganxat en una branca de *quercus coccifera*.

Figura 2. Tira d'espart teixit en diagonal a punt de ser cosida.

Figura 3. Tres tècniques adaptades a tres materials diferents.

2022). Els cistells cosits en espiral són un exemple clar de saber adaptar-se a les propietats dels materials (figura 2). Els coneixements que permeten cosir un grapat de palla amb una tira de bardissa o d'escorça fan que els dos materials junts es converteixin en un recipient amb volum molt lleuger, però al mateix temps molt fort i compacte, i apte per ser impermeabilitzat amb pega, que es preparava amb resina de pi, cera d'abella i carbó (la pega) (Kuoni 1981); hi ha evidències d'aquesta pràctica d'impermeabilització per part de diferents societats (Maitland/Tune/Grubb 2020). Els materials trenats són un altre exemple de com, a partir de fibres curtes i poc resistents, es pot aconseguir una corda llarga, gruixuda i d'excel·lent resistència, que també es pot cosir per formar un cistell o fer, per exemple, una sitja d'emmagatzematge (figura 3).

Normalment, el procediment segueix un mateix patró. L'elaboració d'un cistell, unes sandàlies o unes cordes requereix la cerca del material en el medi natural i en el moment estacional adequat per poder-lo recol·lectar mitjançant la sega o arrencant-lo. Un cop recollit el material se succeeixen una sèrie d'operacions necessàries per obtenir una fibra apta: assecar, curar i remullar per flexibilitzar la fibra. Una previsió necessària si es vol garantir l'ús de fibres adequades per a l'elaboració d'objectes de gran importància per a la supervivència de les comunitats.

L'adveniment dels processos de torsió de fibres d'origen animal o vegetal ha estat considerat per diversos autors un fet revolucionari (Cardon 1999; Veiga de Oliveira 1991), atès que va permetre simplificar i fer molts processos de treball emprant tot tipus de cordes. A partir d'un grapat d'espart es pot fer un cordill resistent (figura 4). Utilitzant aquest cordill o fil es poden fer xarxes per pescar o caçar amb nus o sense nus. Es pot fer teixit cosint les cordes entre elles i d'aquí es poden elaborar proteccions per al cos, la primera roba o calçat i també cistells o estores. Aquest mateix cordill molt més llarg es pot entrellaçar en forma d'anelles, nusos, etc. També es pot fer servir per confeccionar un ordit per a un teler simple de quatre pals clavats a terra, o per a altres de més complexos, com un el teler de peses. Si trenem el cordill, podem fer soles de calçat o estores per dormir. De fet, la producció d'un senzill cordill o fil esdevé el fonament de la producció tèxtil. Cada un dels processos on intervé un fil genera noves idees i altres tipus d'estris, com nous telers o eines poder fer fils, i altres maneres de fer els lligaments entre els ordits i les trames. També s'incorporen nous materials que sovint requereixen tècniques noves per processar-los. Fins avui. De fet, la indústria actual que empra les fibres naturals desenvolupa la seva producció amb l'ús dels mateixos patrons, tant si és amb fibres naturals com sintètiques. En definitiva, la descoberta del procediment de fer un fil va ser cabdal en l'evolució de la tècnica, atesa la seva influència en la forma de vida de les societats del passat (figura 3).

A l'hora d'iniciar un teixit, cal diferenciar les qualitats de les plantes. Algunes no es poden filar, altres accepten aquesta maniobra sense gaire preparació. Per exemple, si es treballa amb escorces cal recollir-les a l'estiu i es poden guardar per treballar-les en un altre moment. Aquest material ens permet aplicar diferents mètodes de treball: el podem filar o podem teixir directament les escorces. Si es vol filar, primer és necessari fer tires molt fines per poder tòrcer-les i retòrcer-les (figura 5). Si el producte que se cerca és un cistell només, el procediment implica teixir l'escorça convenientment tallada, que

Figura 4. Fibres vegetals i filatura a mà sense cap eina de filar.

Figura 5. Fils d'escorça. Teixit anellat amb l'ajuda d'una agulla d'os.

també es pot tintar amb altres plantes o altres escorces gràcies al fet que són riques en tanins, atès que són bons fixadors del color. Són processos fàcils que permeten transformar l'aspecte de les peces canviant el color i utilitzar-les en diversos usos, com ara peces de vestir, elements utilitaris domèstics o elements de l'esfera de la vida espiritual, entre altres.

Les gramínies cal segar-les un cop tenen la llavor madura i posteriorment es poden deixar assecar i guardar. Dins d'aquest grup podem trobar gramínies molt resistents i d'altres que no ho són tant; però moltes es poden fer servir per fer cistelleria cosida, estores trenades o teixides amb telers simples. En aquest grup hi trobem l'espart (*Stipa tenacissima*), que de totes és la millor i també és la que admet més diversitat de manipulacions i lligaments en els teixits (figura 6). Es pot guardar durant anys després de ser arrencat a l'estiu i es pot treballar verd o sec, remullat 24 hores i picat, macerat durant 25–30 dies a les basses de fermentació i després picat. En el procés hi ha la possibilitat de seleccionar les fulles més fines o les més llargues. L'espart no és un cultiu, tot i que en algunes etapes històriques es va intentar; però sí que requereix una gestió determinada per afavorir el creixement de la planta. Es recull de les zones semiàrides del Mediterrani i ha representat una base econòmica per a les zones on creix aquesta planta. Un ecosistema lligat a l'activitat humana des de la prehistòria (Herrero i Piqué 2022).

El càrritx (*Ampelodesmos mauritanica*) és una planta que està dins del mateix grup de les gramínies. Creix en poques zones seques del Mediterrani, tant a sota bosc com en espais oberts. La planta pot assolir alçades de fins a 150 cm d'alt i s'ha fet servir molt per a diverses finalitats (Carrió 2013). En temps de poca pluja es feia servir com a farratge per als animals. La producció cistellera l'ha emprada, però menys que l'espart, i només en zones concretes on no hi havia espart i com a complement d'altres productes de camp com a jaç per als animals. Els cistells acostumen a ser trenats i cosits. La preparació de la planta abans de teixir és necessària, ja que les fulles són molt llargues. Cal picar la base de les fulles amb la finalitat de trencar-les longitudinalment pel fet que amb la deshidratació es cargolen sobre si mateixes, cosa que fa impossible teixir-les. Així doncs, cal picar per aplanar les fibres abans de teixir. D'altra banda, les plantes de zones humides ofereixen una gran quantitat de possibilitats ateses les seves característiques particulars. Acostumen a ser plantes amb poc contingut de lignina i molt riques en cel·lulosa. Això les fa flexibles i agradables al tacte. També són resistents i algunes admeten la torsió. El conjunt de plantes és amplíssim: joncs, ciperàcies i tifàcies. En aquest mateix context mediambiental es localitzen altres plantes que han estat emprades extensament, com són les escorces dels arbres de ribera, així com les ortigues i bardisses de bona qualitat (Diego 2022).

Els joncs són plantes que s'han fet servir des de molt antic i hi ha presència de cistelleria amb jonc a diferents cultures i cronologies (Romero 2021). Són de gran versatilitat i s'adapten a una gran quantitat de productes. Per exemple, per a la cistelleria marinera, de pesca, el jonc cal que sigui recte i sense partir; però per cosir palla o altres herbes és millor que estigui partit i net de dins. Abans de treballar el jonc és necessari humitejar-lo per evitar que es trenqui. Hi ha molts tipus de joncs, però tots es treballen d'una manera semblant. En algunes zones de Sud-amèrica preparen el jonc provocant-hi una deshidratació ràpida damunt de foc de llenya o estufes. El jonc tractat d'aquesta manera es torna molt flexible i permet teixits que presenten torsions petites i estretes. La tècnica emprada és la d'espiral, fent servir el procediment de teixit anellat (Collingwood 1987). El teixit anellat (figura 5) consisteix a fer

Figura 6. Espart. Cistelleria cordada.

Figura 7. Teixint fil de lli en el teler vertical de peses

bucles entrelaçats amb l'ajuda d'una agulla grossa feta d'os o fusta, a la qual s'enfila un fil molt llarg. Es poden fer bucles senzills o creuats, acció que fa que el teixit tingui una aparença visual i tècnica diferent. Poden ser teixits oberts, per confeccionar xarxes, o molt tancats, per fer cistelleria o teixits de llana.

Pel que fa a les ciperàcies es poden fer servir les fulles per fer corda o encordar cadires, i les tiges florals, que es comporten com un jonc, però resulten més resistents. Un treball semblant es pot fer amb la boga o balca (*Typha*). Aquesta última resulta molt útil per fer estores i altres objectes trenats i cosits (Pardo de Santayana *et al.* 2018). També són aptes per a cistelleria emprant la tècnica de l'espiral i permeten produir objectes lleugers i agradables.

Les ortigues són plantes que prefereixen espais humits i que es poden recol·lectar a finals d'estiu, fins i tot cap a la tardor. Un cop la tija està madura es pot segar i deixar assecar al sol, com es fa amb altres plantes, per guardar-la posteriorment o bé embassar-la per fermentar (Vogl/Hartl 2003). Ha d'estar a l'aigua entre vuit i deu dies, un cop passat aquests temps es treu i es renta amb aigua neta per seguidament deixar-la assecar. El material sec es pot picar suaument per tal de retirar-ne les restes de palla i separar la finíssima fibra que caldrà filar i posteriorment teixir al teler o per mitjà d'altres tècniques tèxtils, com ara l'agulla d'os o fusta.

Aquest material es treballa igual que el lli i el cànem, però les meves experiències permeten concloure que no és tan resistent com el lli –planta de conreu, que també pot ser silvestre. El lli silvestre no ofereix la quantitat de fibra que ofereix el lli de cultiu. És una herbàcia de les linàcies dins de les dicotiledònies. Les llavors són comestibles i riques en olis.

Finalment, una altra planta lligada íntimament amb el nostre clima mediterrani és el margalló (*Chamaerops humilis*), que ha tingut usos diversos des de la prehistòria i fins avui dia (Alfaro 1984). Generalment es fan servir les fulles joves de la mata que encara blanquegen, però també es poden fer servir les fulles verdes de la mateixa manera. Es recull a l'estiu i es deixa assecar al sol amb la finalitat de blanquejar-les. Un cop fet això, es poden començar a preparar per teixir. Cal separar totes les parts de les

fulles i agrupar-les per amplades similars. Un cop es té la matèria preparada es teixeix o es guarda en un lloc sec. Si es comença a teixir, cal fer que les fulles que ara estan deshidratades recuperin la flexibilitat. Aquest procés es fa amb un escaldat ràpid a cada una de les fulles, sense que s'hidratin gaire, cosa que pot provocar que el producte final quedi obert i poc consistent. La palmera es treballa fent llata, que vol dir teixint tires més o menys estretes per cosir-les en espiral, en el cas de voler fer un cistell, o rectes, si volem fer una estora. És un material lleuger i resistent sempre que es tingui cura de no deixar-lo en espais humits. L'espart i la palma es poden treballar fent llata, és a dir, tires estretes teixides que finalment es cusen. També es pot treballar la palma emprant la tècnica de la cistelleria cosida en espiral, una manera de treballar que es documenta en nombroses cultures del Mediterrani. A les mines romanes de Mazarrón es van trobar restes de cistelleria feta amb palmera (Alfaro 1984).

Conclusions

El coneixement de plantes i animals en el marc del seu ecosistema és un element cabdal per poder conèixer i reconèixer el potencial que tenen com a matèria primera. L'expertesa desenvolupada per les comunitats del passat ha estat la que va permetre diferenciar les plantes segons els usos als quals estaven destinades: plantes comestibles, plantes per teixir roba, plantes per fer cistells i calçat, plantes medicinals i plantes tòxiques, etc.

L'experimentació és l'eina metodològica que he emprat per poder generar hipòtesis que ha calgut contrastar i/o refutar sobre processos i tècniques del passat. Malgrat que en l'actualitat tenim molt material per consultar, en molts casos l'experimentació ha estat l'única via de generació de coneixement (figura 7).

Els protocols experimentals desenvolupats durant més de quaranta anys han cercat l'avaluació de l'objecte per fer, la matèria emprada i el procediment o procediments d'obtenció, la seva funció i, és clar, la tècnica emprada. Sovint, però, aquesta recerca està mediatitzada per un registre arqueològic escàs i incomplet, sobretot en els moments més antics. Malgrat això, la incorporació de noves tecnologies analítiques permet incorporar dades fins ara desconegudes. També els nous protocols de recuperació i de conservació de les restes d'objectes fets amb fibres permeten avançar sobre l'ús de les fibres en el passat. Cal ser conscients que un petit bocí de fibres teixides aporten una gran quantitat de dades sobre el medi i la seva gestió, així com sobre processos tecnofuncionals de primer ordre i de gran interès per poder fer interpretacions de caràcter social. En definitiva, l'estudi de l'ús de les fibres animals i vegetals en el passat, pràctica poc desenvolupada atesa l'aparent invisibilitat, es reafirma atesa la seva gran significança, com una via de coneixement fonamental de la forma de vida dels homes i dones del passat.

Bibliografia

- Adovasio, J. M. 1977, *Basketry technology: a guide to identification and analysis*, Chicago, Aldine Publishing Company, 208 p.
- Alfaro, C. 1984, *Tejido y cestería en la Península Ibérica. Historia de su técnica e industrias desde la prehistoria hasta la romanización*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC), Instituto Español de Prehistoria.
- Barber, E. J. W. 1991, *Prehistoric textiles: the development of cloth in the Neolithic and Bronze Ages with special reference to the Aegean*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 512 p.
- Barber, E. W. 1999, *The mummies of Ürümchi*, New York, London, Ed. Norton, 256 p.
- Broudy, E. 1993, *The Book of Looms: A History of the Handloom from Ancient Times to the Present*, University Press of New England.
- Cardon, D. (ed.) 1999-2000, *Tintes preciosos del Mediterráneo*, Musée des Beaux-Arts de Carcassonne i Centre de Documentació i Museu Tèxtil de Terrassa, 179 p.
- Carrió, M. E. 2013, *Contribució a l'etnobotànica de Mallorca. La biodiversitat vegetal i la seva gestió en una illa mediterrània*, tesis doctoral, Universitat de Barcelona, <http://hdl.handle.net/10803/123971>
- Collingwood, P. 1987, *The maker's hand*, London, Bellew Publishing, 160 p.
- Cooke, V., Sampley, J. 1947, *Palmeto braiding and weaving*, Ed. Echo Point Books Media, 123 p.
- De Diego, M. 2023, *Tecnología textil y del trabajo de la piel en el Neolítico Antiguo de La Draga, Banyoles (España) (5.300-4.900 cal BC). Aproximación funcional y experimental a los instrumentos óseos y de madera*, tesis doctoral inédita, UAB.
- Heerden, J. W. 2009, *Zulu basketry*, Print Matters, 82 p.
- Kuoni, B. 1981, *Cestería tradicional ibérica*, Barcelona, Ediciones del Serbal, 328 p.
- Mackenzie, M. A. 1998, *Androgynous Objects. String Bags and Gender in Central New Guinea*, London and New York, Ed. Routledge, 272 p.
- Maitland, B. A., Tune, J. W., Grubb, M. P. 2020, Identification of the natural origin of waterproofing pine pitch in historical Southwest Native American basketry through gas chromatography-mass spectrometry. *Journal of Archaeological Science: Reports*, 30, 102190, <https://doi.org/10.1016/j.jasrep.2020.102190>.
- Marín-Aguilera, B., Iacono, F., Gleba, M. 2019, Colouring the Mediterranean: Production and Consumption of Purple-dyed Textiles in Pre-Roman Times. *Journal of Mediterranean Archaeology*, 31, Article 2. <https://doi.org/10.1558/jma.38080>
- Navajo School of Indian Basketry, 2015, *Indian basket weaving*, Ed. Skyhorse Publishing, 112 p.
- Panareda, J. M. 2011, *Plantes mediterrànies*, Col·lecció Flora Catalana, 2, Brau Editors, 357 p.
- Pardo de Santayana, M., Morales, R., Tardío, J., Molina, M. (editors) 2018, *Inventario español de los conocimientos tradicionales relativos a la biodiversidad. Fase II (1)*, Madrid, Ministerio de Agricultura y Pesca, Alimentación y Medio Ambiente.
- Romero-Brugués, S. 2022, *Cordes i cistells elaborats amb fibres vegetals entre el 5300 – 800 cal BC al nord-est peninsular i Balears: tecnologia, matèria primera i funció*, Barcelona, Departament de Prehistòria, Universitat Autònoma de Barcelona, PhD.
- Veiga de Oliveira; Galhano, F.; Pereira, B. 1978, *O linho. Tecnologia Tradicional Portuguesa*, Lisboa, Ed. Instituto Nacional de Investigação Científica, 246 p.
- Vogl, C. R., Hartl, A. 2003, Production and processing of organically grown fiber nettle (*Urtica dioica* L.) and its potential use in the natural textile industry: A review. *American Journal of Alternative Agriculture*, 18.3, 119-128.